

KÖZVETETT ROMÁN NYELVI HATÁS ÉS SZEMANTIKAI INTERFERENCIA A MEZŐSÉGI BESZÉLŐK NYELVHASZNÁLATÁBAN

Kulcsszavak: *nyelvi érintkezések; szemantikai interferencia; lexikai és grammatikai tükrözés; poliszém jelentésszerkezetek módosulása*

1. BEVEZETÉS

A kétnyelvű mezőségi beszélők nyelvhasználatában a román nyelvi hatás gyakori megnyilvánulási formái közé sorolható a szókölcsonzés és a kódváltás mellett a tükörszavak és a tükörszerkezetek, valamint a jelentéskölcsonzések érvényesülése. Míg az előbbieket a közvetlen kontaktusjelenségek csoportjába tartoznak, az utóbbiak közvetett kontaktusjelenségeknek minősülnek.¹ A közvetett átvételek eredményeként ugyanis nem jelenik meg új, lexémaértékű hangsor az átvevő nyelvben, mint a közvetlen (direkt) szókölcsonzés esetében, hanem az adott nyelv (nyelvváltozat) régóta használt szóalakjai és szóelemei gyarapodnak új jelentésekkel vagy összetételi formákkal.

A közvetett (indirekt) lexikai átvételek kevésbé feltűnőek a közvetlen (direkt) nyelvi átvételekhez képest, melyek kezdetben idegen, szokatlan hangalakok formájában jelennek meg, és a tulajdonképpeni szó- vagy morfémaölcsonzés, hangalakölcsonzés, visszakölcsonzés, betűszókölcsonzés, tulajdonnév-ölcsonzés jelenségeit foglalják magukban. A nyelvi érintkezések hatásának vizsgálatában eddig többnyire a közvetlen lexikai átvételekkel foglalkoztak, elsősorban azért, mert feltűnőbbek és gyakoribbak, másrészt azért, mert több ilyen jellegű adat áll a kutatók rendelkezésére.²

* BENŐ Attila (1968) nyelvész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének egyetemi tanára, Kolozsvár, attila.beno@ubbcluj.ro
SÓFALVI Krisztina (1980) nyelvész, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékének egyetemi adjunktusa, Kolozsvár, krisztina.sofalvi@gmail.com

1 PÉNTÉK János–BENŐ Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. EME–Gondolat, Kvár–Bp., 2020. 306, 312.

2 Uo. 312.

A jelentéskölcsönzés összefügg a szavak többértelműségével, ugyanis „az átvevő nyelvben a szó jelentése egy vele ekvivalensnek minősített más nyelvi jel többértelmű jelentésszerkezetének mintájára lesz használatos”.³ A jelentésbeli kölcsönzők jelentéskölcsönzés eredményeképpen jönnek létre, ami azt jelenti, hogy az átvevő nyelvben adott, létező etimon az átadó nyelvi megfelelő etimon többértelműségének hatására egy addig nem ismert jelentéssel gazdagodik, a korábban is meglévő átvevő nyelvi elemek addig elő nem forduló jelentésbeli kontextusban válnak használatossá. Az erdélyi magyar nyelvváltozatokban ilyen például a *cseppet* ’telefonon felhív’ (< r. *a suna* 1. ’cseppet’, 2. ’felhív’), *gyűlés* ’ülés, kezelés’ (< r. *şedinţă* 1. ’ülés’, 2. ’gyűlés’), *régiség* ’szolgálati idő’ (< r. *vechime* 1. ’régiség’, 2. ’munkahelyi szolgálati idő’).

A tükörszavak abban különböznek a jelentéskölcsönzéstől, hogy itt nem a már létező szavakhoz rendelődnek újabb jelentések, hanem fordítással új, összetett vagy származékszók keletkeznek az átadó nyelvi minta alapján, az átvevő nyelvben korábban is meglévő nyelvi elemek újszerűen kombinálódnak egymással,⁴ pl. *családorvos* ’házi orvos’ (< r. *medic de familie*), *küldőpapír* ’beutaló’ (< r. *bilet de trimiterie*).

A tükörfkifejezések (tükörszerkezetek) fordítással keletkezett, két vagy több szóból álló szó szerkezetek (szintagmák) vagy nagyobb szintaktikai egységek, amelyek az átadó nyelvi szerkezettel az alkotóelemek és az összjelentés tekintetében is megegyeznek. A leggyakoribb tükörszerkezetek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban az igei alaptagú szó szerkezetek, pl. *telefont ad* ’telefonál’ (< r. *a da telefon* ’ua.’), *vizsgát ad* ’vizsgáztat’ (< r. *a da examen* ’ua.’), de előfordulnak jelzői szó szerkezetek is, pl. *családi orvos* ’házi orvos’ (< r. *medic de familie*).

Tanulmányunkban a mezőszégi beszélők nyelvhasználatában megnyilvánuló kontaktusjelenségek közül elsősorban a közvetett szóképzési jelenségekkel foglalkozunk. A közvetett nyelvi hatások ismert formái mellett bemutatjuk az érintkező jelentésszerkezetek egy sajátos formáját: az igék jelentésszerkezet-módosulását. Ez – amint látni fogjuk – többszörös jelentéskölcsönzésként is értelmezhető, és aktív kétnyelvűséget, a két ismert nyelv szemantikai rendszerének erőteljes kölcsönhatását feltételezi. A közvetett szóképzési jelenségekhez tartoznak a hibrid szavak és a hibrid szó szerkezetek is, mert ezekben megtalálható a közvetlen átvétel (idegen szó) és a közvetett hatás, a tükörfordítás is. A hibrid szavak olyan összetett szavak, amelyeknek egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükörfordítással hozzárendelt tag,⁵ pl. *taxatőr* ’női ellenőr’, *kasszabon* ’pénztári blokk’. A hibrid szó szerkezetek szintag-

3 Uo. 313.

4 Uo. 315. Vö. LANSTYÁK István: *A kölcsönzések rendszerezéséről* = uő: *Nyelvből nyelvre. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony, 2006. 21; BENŐ Attila: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. EME, Kvár, 2014. 43–47.

5 PÉNTEK–BENŐ: i. m. 315–318.

mát alkotnak, jellemzően névszói szerkezetekben fordulnak elő, például: *ekipafelelős* 'csoportfelelős'.

2. INTERJÚALANYOK, TELEPÜLÉSEK

Az adatgyűjtésre 2018–2022-ben került sor, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet *Nyelvcseréfolyamatok a mezőségi szórványokban* programja keretében, a Domus Hungarica intézményi pályázatának támogatásával. A falvankénti átlagos 4–5, de helyenként több (eddig összesen 95) adatközlő 32 és 91 év közötti, magyar anyanyelvű személy, akik egyénenként eltérő szinten a román nyelvet is beszélik. Az adatgyűjtés, melyet a tanulmány szerzői végeztek, a bemutatott falvakban irányított, nem strukturált, narratív interjúk, hangfelvételek segítségével történt. A rögzített beszélgetések életinterjú-jellegűek voltak, amelyek során az adatközlőket életükről, gyerekkorukról, családjukról, a falu múltjáról, történetéről, az egyházi és más közösségi életéről, a helyi magyarság és a településen élő más nemzetiségűek közötti viszonyról, nyelvhasználati szokásaikról, román nyelvtudásukról kérdeztük. Eddig a következő belső-mezőségi településeken történt adatgyűjtés: Botháza, Buza, Feketelak, Magyarkályán (az idők során vele összenőtt Kályáni Vám és Kiskályán településekkel együtt), Magyarpalatka, Magyarszovát, Melegföldvár, Mezőkeszű, Mocs, Pusztakamarás, Vajdakamarás, Visa, Katona, Kispulyon. A falvak kiválasztása objektív és szubjektív szempontok alapján történt. Az objektív szempont a települések lakosságának etnikai arányát jelentette a vizsgált területen belül. A lakosság nemzetiiségi megoszlását és a településeken élő magyarság számarányát tekintve széles a skála a 14 falu között, ez reprezentatív mintát nyújt minden településtípusra. Magyar többségű települések: Mezőkeszű, Vajdakamarás, Visa. Vegyes lakosságú települések, ahol a magyar–román lakosság aránya körülbelül 50–50%, vagy román többségű, de még mindig jelentős magyar lakossággal rendelkező falvak: Buza, Feketelak, Magyarpalatka, Magyarszovát, Melegföldvár. A szórványhelyzetet Botháza, Magyarkályán, Katona, Kispulyon, Mocs, Pusztakamarás települések képviselik.

Az egyetlen szubjektív szempont a települések kiválasztásában az volt, hogy a személyes ismeretségek, kapcsolatok segítségével sikerüljön minél több együttműködő, a kutatás céljának megfelelő adatközlőt kiválasztani. Az adatközlőnkénti átlagos 45–90 perces interjúk készítése során több mint 100 órányi hanganyagot sikerült rögzíteni. Ez a nagy terjedelmű, változatos anyag széles körű lehetőségeket biztosít a kutatás átfogóbb céljának a megvalósítására: a nyelvjárási változások, kontaktusjelenségek és a nyelvcseréfolyamatok dokumentálására.

A mezőiségi nyelvhasználat általános jellegzetességei

A kutatott települések több mint felének magyarsága hagyományőrző közösség, jelentős kulturális és nyelvi örökséggel, jellegzetes mezőiségi népviselettel, ma is működő néptáncsoporttal. A román közösséggel való kulturális és nyelvi érintkezés természetesen következményeként a nyelvhasználatban is egyre intenzívebben és sokrétűbben érvényesül a román nyelvi hatás, de mindegyik falu magyar beszélőközössége ma is őrzi a mezőiségi nyelvjárást hangzórendszerében, szókincsében, jellegzetes kifejezéseiben egyaránt. A komplex nyelvi anyagot biztosító, élőbeszédszerű interjúk tükrözik a mezőiségi nyelvjárást és a román nyelvi hatásra jelentkező kontaktusjelenségek együttélését, keveredését.⁶

Nyelvjárási jelenségek: elsősorban hangtani sajátosságok, jellegzetes magánhangzó- és mássalhangzó-megfelelések⁷; nyelvjárási alakváltozatok; archaikus, népies kifejezések, tájszavak, megőrzött régiségek.

Kontaktusjelenségek: hangtani, mondattani⁸ és szókészlettani kontaktusjelenségek: szókölcsonzás, kódváltás, tükrőfordítások, nyelvi hiány és nyelvi bizonytalanság.⁹

3. TÜKRÖRFORDÍTÁSOK ÉS JELENTÉSKÖLCSONZÉSEK

3.1. Tükörszavak

Amint a bevezetőben említettük, a tükörszavak az átadó (esetünkben a román) nyelvből fordítással létrejövő új összetett szavak vagy származékszók. Az intézmények hivatalos román megnevezésének fordítása tükröződik az alábbi intézménynévben, melyek legfőképpen alárendelő, minőségjelzős vagy jelentéstömörítő szóösszetételek.

Az *őregház* 'idősotthon' valószínűleg a román 'idősotthon' jelentésű *casă pentru bătrâni, cămin pentru bătrâni* hatására keletkezett szóösszetétel:

- 6 A mezőiségi nyelvjárásról lásd BALASSA József: *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. MTA, Bp., 1891; BENKŐ Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Bp., 1957; IMRE Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai, Bp., 1971; JUHÁSZ Dezső: *A nyelvjárási régiók = Magyar dialektológia*. Szerk. Kiss Jenő. Osiris, Bp., 2003. 262–316.
- 7 A magánhangzó-sajátosságokra lásd MURÁDIN László: *Az á utáni o-zás elterjedése a mezőiségi nyelvjárás terület nyugati részén*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXVII(1983). 1. sz. 53–60; uő: *A mezőiségi a-zás*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXIII(1989). 1. sz. 23–48; illetve SÓFALVI Krisztina: *A-zás és o-zás néhány belső-mezőiségi településen*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények LXIV(2020). 2. sz. 141–150.
- 8 SÓFALVI Krisztina: *Grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek a mezőiségi nyelvhasználatban*. Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica. 2022. 2. sz. (a továbbiakban SÓFALVI: *Grammatikai*). 124–148.
- 9 BENŐ Attila–SÓFALVI Krisztina: „... hogy is neveződik?” *A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezőiségi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban*. Erdélyi Múzeum LXXXIII(2021). 3. sz. 65–80.

Utoljára elvitték az öregházba, ott leesett s eltörte a lábát, nem törődtek vele, és megfertőzött,¹⁰ és meghalt (Ká).¹¹

Az öregházhoz hasonlóan jelzős összetételnek tűnő, de valójában jelentéstömörítő alárendelő összetételről van szó a *nyugdíjasház*, *nyugdíjház* megnevezések esetében is, mögöttük a román 'nyugdíjbiztosító' jelentésű *Casa de Pensii* intézménynév állhat:

Van nyugdíjam. Itt a szomszédasszonyoknak nem nagyon van. Az egyik fizetett a nyugdíjasházhoz, a másiknak pedig nincsen (Bu).

Aztán fizeti a nyugdíháznál a pénzt (Bu).

A fenti példákhoz hasonló, szintén intézménynevet jelző szóösszetétel a 'diákművelődési ház' jelentésű *diákház* (< r. *Casa de Cultură a Studenților*) is, noha a román hivatalos névnek csak részleges fordításáról beszélhetünk:

Igen, igen. A diákház van ottan, azt mondom (Bu).

A 'beutaló' jelentésű *küldőpapír* összetétel mögött a román *bilet de trimitere* szó szerkezet állhat, ez a megnevezés a kolozsvári magyarok nyelvhasználatában és más erdélyi területeken is elterjedt, helyenként a *küldőcédula* megnevezést is lehet hallani:

És ezért aztán a doktorné adott küldőpapírt, hogy vizsgáltassam meg magamat (VK).

A 'menekültsegély, menekülttámogatás' jelentésű *szőkevénysegély* szóösszetétel feltetelezhetően a román *indemnizație de refugiat* szó szerkezet hatására alakult ki:¹²

Ez a törvény volt 40-től 45-ig, aki abba a periódusba volt, az kaphatott ilyen szőkevénysegélyt, hogy elszökött (Bu).

A tükörfordítások speciális esetét fedezhetjük fel az egész kutatott területen elterjedt *kimegy/kijön* (*nyugdíjba*) kifejezésben, melynek jelentése: 'nyugdíjba megy', 'nyugdíjba vonul', a román 'kimegy' jelentésű *ieși* igét tartalmazó *a ieși la pensie* (m. 'nyugdíjba megy') szó szerkezet mintájára:

S akkor már ott félbehagyott, és akkor eljött ide a SMT-hez. Akkor aztán innen ment ki nyugdíjba (MK).

Nekem kellett legyen nagyobb fizetésem, hogy avval a fizetéssel jöttem ki nyugdíjba (Ká).

A román megnevezés nyelvtani struktúrájának fordításából adódhat a 'kapcsolat' jelentésű *köttetés* igéből képzett főnév, melynek román megfelelője az *a lega* (m. 'köt, megköt') igéből képzett 'kötés, kapcsolat' jelentésű *legătură* főnév:

10 A interjúk lejegyzése a mezőségi hangzósajátosságok figyelembevételével történt.

11 Az idézett mondatok után a gyűjtés helyszínét jelöljük betűszóval: BH: Botháza, Bu: Buza, FL: Feketelak, Ka: Katona, Ká: Kályáni Vám, Kiskályán, Magyarkályán, KP: Kispulyon, MSz: Magyarszovát, MF: Melegföldvár, MK: Mezőkeszű, Mo: Mocs, MP: Magyarpalatka, PK: Pusztakamarás, Vi: Visa, VK: Vajdakamarás.

12 A második világháború alatt ideiglenesen megváltozott országhatár miatt az esetleges hatalmi visszaélésektől tartó és ezért valamelyik szomszédos településre és egyúttal másik országba távozó személyeknek a román és magyar államtól nyújtott anyagi kárpótlás.

Tudtunk egy telefonszámot, s megmondtuk. Akkor ő megcsinálta a köttetést, s akkor csengett, hogy vegyük fel, mert megvan a köttetés (Ká).

3.2. Grammatikai struktúrák tükröztetése

A gyűjtött anyag azt mutatja, hogy a fordítás, az átadó nyelvi minta tükröztetése nemcsak a tartalmi jelentéssel bíró szóelemekre vonatkozik, hanem sok esetben a csak grammatikai viszonyokat kifejező toldalékmorfémák és bizonyos nyelvtani kategóriák vagy akár egész mondatok román szórend szerinti fordítása is megjelenik a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában,¹³ ezért szükséges a grammatikai struktúrák közvetett hatásáról szót ejteni a tükröfordítások kontextusában is. A közvetett kontaktushatások leírásában ez a jelenség köztes kategória a szókészleti és a grammatikai kontaktusjelenségek között.

Rendszeresen előforduló jelenség, hogy a román *se* visszaható névmással és aktív igével kifejezett összetett igealak mintájára a magyar igehez is visszaható igeképzőt illesztnek, így sajátos visszaható és mediális igealakok jönnek létre (*vevődik, csinálódik*). Ezek az igei szerkezetek nyelvtanilag köznyelvi formáknak tekinthetők, és a magyar nyelv szóképzési szabályainak megfelelnek, mégis feltűnőek, furcsán hatnak, mert a magyar köznyelvben vagy csak cselekvő igeiként használatosak, vagy visszaható igeiként más jelentéssel bírnak.

A szokatlan hangzású *hagyódik* ige 'támaszkodik, ereszkedik' jelentésben való gyakori használata mögött felfedezhető a román *a se lăsa* ige: ennek megfelelően a *hagyódik* ige a *se* visszaható névmás és a 'hagy' jelentésű összetett igealak, a *se* névmással képzett román visszaható ige tükröfordítása, csak itt a magyarban használatos visszaható igeképző adódik hozzá, a magyar nyelv képzési szabályainak megfelelően: *Erre a lábára nem bírt hagyódni* (PK).

Hasonlóképpen használatos a 'lemond, abbahagy' jelentésű *lehagyódik* ige kötös változat, mely a román *a se lăsa de ceva* 'elhagy (valamit), lemond (valamiről)' összetett igealak mintájára keletkezhetett: *Azt mondja, elment az a fiú, akivel nyert mindig, s azt mondja, most már evvel nem tudok megszokni, le is hagyódatt* (PK).

Szokatlan, a köznyelvben nem használt visszaható ige a *tevődik*, 'hull, képződik, helyezkedik' (< r. *a se pune* 'helyezkedik') jelentéssel és (*térdre*) *tevődik* 'letérdel' jelentésben is, valószínűsíthetően a román visszaható igt tartalmazó szószerkezet (*a se pune în genunchi*) mintájára:

Nem felejttem soha... olyan hó tevődett... (MF).

Hát annyit kellett kéreljünk édesapámat, térgyre kellett tevődjünk, hogy kéreljünk, hogy menjünk a moziba (PK).

¹³ Bővebben lásd SÓFALVI: *Grammatikai*.

A fentiekhez hasonlóan a köznyelvi norma számára szokatlan jelenség a 'fogja magát' jelentésben használatos *vevődik* visszaható ige, mely a román *a lua* ('vesz') cselekvő ige és visszaható formája, az *a se lua* mintájára lesz használatos ebben a sajátos formában:

*Megromlalt egy picit a feje. **Vevődött** és ment* (PK).

*Őszire, mikorra lezajlott minden, összegyűlt a kertben minden, összeszedett magának mindent, **elvette magát** s elment* (Mo).

A *vevődik* ige szó szerkezet alaptagjaként is használatos *vevődik* (*valaki után*) formában, melynek jelentése 'hallgat/ad valakire, igazodik valaki után', a román nyelvben az ugyanezzel a jelentéssel használatos *a se lua după* szó szerkezet fordítása figyelhető meg benne:

*Az emberek után nem lehet **vevődni**. Mindenki majd felel önmagáért* (PK).

A *vevődik* visszaható igealak kiterjedtsége a *vesz* ige jelentésszerkezetének román hatásra való módosulásával is összefügg, ezt a jelenséget később tárgyalja részletesen a tanulmány.

Alkalmoszerűen 'hívják, nevezik' értelemben jelenik meg a *neveződik* visszaható ige, valószínűleg a megfelelő jelentésű román *a se numi* visszaható ige tükörfordításaként:

*Most nem jut eszembe, minek **neveződnek** azok* (Mo).

Ugyancsak a román visszaható névmás + ige struktúra tükröződik a *kapódik* 'akad, kerül' (< r. *a se găsi* 'ua.') sajátos hangzású igealak használatában:

*Sajnos román, de ott dolgozott, s neki nem kellett más senki, hiába **kapódott** neki, még pap is **kapódott**, mert nagyon szép az unokám* (Bu).

***Kapódik** ilyen még most is* (PK).

Gyakran használatos a *csinálódik* visszaható ige 'készül, létesül' (< r. *a se face* 'ua.') jelentésben:

*Akkor **megcsinálódott** a kollektív, mindenkinek, akinek volt állatja, csak egyet hagytak* (Ká).

A *cserélődik* visszaható ige 'változik, megváltozik' jelentésben is használatos a román *a se schimba* visszaható ige mintájára, itt jelentéskölcsönzéssel is kell számolnunk: *Minden 10 év után **cserélődik** az ember* (Mo).

3.3. Tükörszerkezetek

Amint az elméleti részben említettük, a tükörszerkezetek fordítással keletkezett, két vagy több szóból álló szó szerkezetek vagy nagyobb szintaktikai egységek, amelyek az átadó nyelvi szerkezetet tükrözik az alkotóelemek és az összejelentés tekintetében is. Leggyakoribb ebben a kategóriában az igei alaptagú szintagmák fordítása. De esetenként kiterjedhet a fordítás az állandó szókapcsolatokra, frazémákra vagy akár a teljes mondatra is.

Gyakori az állandó szókapcsolatok, szószerkezetek tükörfordítása, olyan esetekben is, amikor esetleg a magyar köznyelv is szószerkezetet használ, mégsem abban a formában jelenik meg a kétnyelvű beszélőnél, hanem egy másik igét tartalmazó szó szerkezetben, például a 'kezet fog' jelentésű *kezet ad* (< r. *a da mâna* 'ua.') kifejezés:

És nem adtam kezet vele. Azt mondja: miért nem adsz kezet velem? Hát, miért adjak kezet veled, ha te nem szereted a magyarokat? (Ká)

Hasonlóképpen alakulhatott ki a 'vizsgázik' jelentésű *vizsgát ad* (< r. *a da examen* 'ua.'), illetve a *telefont ad* 'telefonál, felhív' (< r. *a da telefon* 'ua.') igei alaptagú szószerkezet is:

Volt... könyvem, adtunk vizsgát ott... sikerültem, s bementem Kolozsvárra (MP).

Mikor kész van a ház, adsz telefont, hogy belé tudok költözni (Ká).

Akkor hamar adatt az anyukájának telefont, még nem voltak hazajűve Szovátra (MSZ).

Az 'ért vmhez' jelentésű *érti magát* szószerkezet mögött valószínűsíthetően a román *a se pricepe* visszaható igei szerkezet áll:

Ez a vejem innét, és ezek a sármásiak is értik magukat jól (PK).

Az én anyósom talpraesett volt, és mindenhez értette magát (PK).

A 'mérges' jelentésű *csudája van* szószerkezet csak kétnyelvű beszélők körében fordul elő, a román *a avea ciudă* kifejezés tükörfordításaként használatos:

S aztán még csudája volt, hogy nem akartam elmenni a keresztelőbe (PK).

Hasonló mintára jött létre és terjedt el a mezősegi beszélők nyelvhasználatában 'gyalog megy' jelentéssel a *megy a földön* kifejezés, román megfelelője az *a merge pe jos* kifejezés: *Aztán a földön jött, nem az autóval, vagy hogy?* (Ka); vagy a 'meggyógyít' jelentésű *lábra tesz* szószerkezet, amelyben a román *a pune în picioare* 'felállít, lábra állít' kifejezés jelentésbesugárzása is megfigyelhető: *Ott a kórházban aztán lábra tesznek.* (MSZ).

Az igei alaptagú kifejezésekhez képest ritkábbak a tükörfordításokban a jelzős szószerkezetek. A *beutalási lap* a tükörszavaknál említett *küldőpapír* mellett a román *bilet de trimitere* megnevezés mintájára használatos: *Vártam a doktornét, hogy adjon beutalási lapot.* (MSZ).

3.4. Hibrid szavak és hibrid szerkezetek

A tükörfordítások kontextusában fontos tárgyalni a hibrid jelenségeket is, mivel ezekben a szerkezetekben is érvényesül a fordítás folyamata, és kialakulásukkor minden esetben valamilyen román nyelvű összetett szó vagy szószerkezet hatása figyelhető meg.

A **hibrid szavak** olyan összetett szavak, amelyeknek egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükörfordítással hozzárendelt tag. Ilyen a *taxatornő* 'női ellenőr' jelentéssel (< r. *taxator* 1. 'pénzbeszedő', 2. 'illetékkirovó', 3. 'kalauz'): *Egy darabig még*

dolgoztam azon a nagy buszon, azzal navétáztam. Akkor nem tudtam menni, taxatornő volt... (Ká)

A 'szakaszvezető' jelentésű *kolonafőnök* hibrid szóban a román *șef de coloană* szó-szerkezet részleges fordítása figyelhető meg: *Azt mondja a kolonafőnök, gyere velem* (Ká).

Hasonló mintára jött létre az 'egészségügyi szesz' jelentésű *szanitárszesz* is, román megfelelője a *șpirit sanitar* 'egészségügyi szesz': *Volt egy, amelyik részeges volt, megitta a sanitárszeszet.* (Ká)

A hibrid szó szerkezetekben a szintagma egyik eleme idegen szó, a másik eleme pedig tükörfordítással hozzárendelt tag, amely alaptag vagy determináns is lehet. Jelzős és igei alaptagú szó szerkezetekben fedezhető fel a jelenség.

Tükörfordítással keletkezhett az *ekipafelelős* a 'csoportfelelős' jelentésű román *șef de echipă* tükörfordításaként: *Én nem voltam ekipafelelős s csoportfelelős* (Vi), illetve a *szekuriszt tiszt* 'biztonsági ügynök' a román *ofițer de securitate* mintájára: *Volt egy tiszt, ilyen szekuriszt tiszt, és az megmondta a papnak* (Mo).

A 'szállítási vállalat' jelentésű *transzportcég* hibrid szerkezet a magyar köznyelvben is használatos, de a román nyelvű *firmă de transport* 'ua.' szerkezet hatása magyarázhatja a kétnyelvű beszélőknél gyakoribb előfordulását: *Hát, nekünk van egy kis transzportcégünk... Utasokat szállít. Utasszállító cég. Magyarul nem tudjuk... de olyan érdekes* (Bu).

Nem csak a mezőszégi beszélők nyelvhasználatában, hanem a teljes erdélyi magyar nyelvterületen megfigyelhető a *fix telefon* 'vezetékes telefon' jelentésben (< r. *telefon fix* 'ua.'): *Van olyan fix telefonunk is bent* (Vi).

A fenti tükörszerkezetekhez hasonlóan jöhetett létre a 'szívinfarktust kap' jelentésű *infarktot csinál* kifejezés, román megfelelője az *a face infarct* szerkezet: *Infarktot csinált. Egyszeriből csak leesett s kész volt* (KP).

3.5. Jelentéskölcsönzés

Az átadó nyelvi etimon jelentésszerkezetének hatására létrejövő jelentéskölcsönzések elsősorban egyes igéket érintenek, erre láthatunk példákat az alábbiakban:

Több településen használatos az *(el)korcsosodik* ige 'elrománosodik, keveredik' jelentésben. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a román *a corci* 'keresztveződik' igenek van egy pejoratív 'elkorcsosul, elfajzik' jelentése is:

Aztán ezek még elmentek, úgy elkorcsosodtak, a B.-é, az E.-é megint, román után mentek. (BH)

Már itt korcsosodnak, nem tudam, milyen az eszek. Én még szóba se álltam olyasmiről, hogy román fiúhoz, hogy én menjek férjhez román után (KP).

Az 'átöltöztet' jelentésű *cserél* ige használata mögött valószínűleg a román *a schimba* ige poliszémiája áll: 1. 'cserél', 2. 'vált' (ruhát): *Nincs senki, aki cserélje a beteget, adjon nekije tiszta ruhát, tudja* (PK).

A *(fel)mászik* ige 'beszáll, felszáll' jelentésben való használata az *a urca* (1. 'felmegy', 2. 'felmászik') román ige hatására alakulhatott ki: *Meg van szokva, hogy mászik a kocsiba, száll ki a kocsiból, s megint mászik fel, s megint száll ki* (BH).

Gyakran használatos az *elfogy* ige 'befejeződik, véget ér' jelentésben a *se* visszaható névmás + *a termina* (m. 'befejez') cselekvő igével kifejezett, *a se termina* összetett igealak fordításaként:

Mikor születtem én, akkor fogyott a háború. 44-be (BH).

Adak, de mikor elfogyott a mozi, itthon vattak (PK).

Sajátos módon, igeikötő segítségével honosodnak meg egyes igék a megszokottól eltérő jelentésben, például az *elárul* ige 'elad' jelentéssel, ugyanis a román *a vinde* ige 'árul, árusít' értelemben is használatos: ... *a testvérem a Széchenyi téri piacon árul, és ő ott elárulta a sajtot s a tejét...* (MP).

Az 'elhord, elkoptat' jelentésű *elvisel* ige mögött valószínűleg nem csak a 'visel, hord' jelentésű román *a purta* ige áll, hanem a 'kissé nyűtt, kopottas' jelentésű, régies hangzású *viseltes* melléknév jelentésbesugárzása is megfigyelhető: *A ruhám még most is megvan, de a köntöst elviseltem* (MSZ).

Az *elfut* ige 'megszökik, törvénytelenül férjhez megy' jelentésű használata azért alakulhatott ki, mert az elsődleges jelentésében 'szalad, fut' román *a fugi* igének van 'elszökik, megszökik' jelentése is, ennek hatása fedezhető fel e mögött a sajátos ige-használat mögött: *Mert nekünk nem volt esküvőnk. Én elfutattam a férjem után.* (MSZ)

Főnévi jelentéskölcsönzésnek tekinthető a 'tolakodás' jelentésű *lökődés* használata, mögötte az *impingere* román főnév 'tolakodás', 'lökődés' jelentése rejtőzhet: *Aztán mikor jött a busz, az a lökődés, hogy másszanak fel az emberek, akkor nem is tudták bezárni az ajtókat a buszok, annyin voltunk a buszon* (Ká). Mivel azonban a *lökődés* szó a *lök* igeből szóképzéssel is kialakulhat, itt csak feltételezhető a román nyelvi hatás.

Gyakran használatos a 'korty' jelentésű *nyelés* főnév is, melynek a magyar köznyelvben van 'falat' jelentése is, de román nyelvi hatás is magyarázhatja a kétnyelvű beszélőknél ma is elterjedt használatát, mert a román, elsődlegesen 'száj' jelentésű *gură* főnévnek 'korty' jelentése is van: *Csak egy nyelést kérek, köszönöm* (PK).

Főnévi jelentéskölcsönzésre példa az *édesség* főnév 'befőtt' jelentésben. A román, elsődlegesen 'édesség' jelentésű *dulceață* főnév ugyanis 'befőtt, cukorban főtt gyümölcs' jelentéssel is bír: *Pedig nem olyan jó ez az édesség, mert tesz egy kis szalicint belé, aztán nem olyan* (BH).

4. IGEI JELENTÉSSZERKEZET-MÓDOSULÁS

Amint szó volt róla, a jelentéskölcsönzés (és ennek eredménye, a jelentésbeli kölcsön-szó) egy olyan kontaktusjelenségre utal, amelynek eredményeként egy adott lexéma a használatban új jelentéssel gyarapodik egy másik nyelvbe tartozó lexikai elem

poliszém szerkezetének hatására. Ez a jelenség bármelyik nyelvváltozatban érvényesülhet a tájnyelvi, a regionális köznyelvi vagy standard nyelvhasználati formában. Jó példa erre az erdélyi regionális köznyelvből a *régiség* szavunk 'szolgálati idő' jelentéssel való bővülése. Mivel a szónak ebben a jelentésben való használata csak Erdélyre jellemző, joggal tulajdoníthatjuk olyan jelentéskölcsönzésnek, amely román hatásra jelent meg. A románban ugyanis ismert az alapjelentésében azonos *vechime* szó további származékjelentése: 'munkaszolgálatban eltöltött idő'.¹⁴ Ugyanezt látjuk az *órarend* 'nyitvatartás' jelentésű használatában az erdélyi regionális köznyelvi megnyilatkozásokban, amint ezt sajtónyelvi szövegek is jelzik: „*Hivatal tájékoztatása szerint az ortodox húsvéti ünnepek alatt az anyakönyvi osztály rendhagyó órarend szerint tart nyitva*”.¹⁵ „*A Szigligeti Színház jegypénztára a júniusi munkaszüneti napokon a következő órarend szerint tart nyitva...*”¹⁶ A Termini-szótár¹⁷ által is dokumentált jelentésbővülés azonban csak egyetlen, más magyar nyelvváltozatokban nem érvényesülő fogalmi jelentés megjelenését jelzi.

Megfigyeltük azonban a mezőszégi adatközlőink megnyilatkozásában, hogy egy-egy ige többféle jelentéssel gyarapodhat, és ez következményeiben túlmutat az egyszerű jelentéskölcsönzésen, mivel megváltoztatja az adott lexéma szokásos jelentésszerkezetét, poliszém struktúráját. Tudomásunk szerint az ilyen jellegű, többszörös jelentéskölcsönzés eredményeként jelentkező poliszémikus jelentésátrendeződést nem írták le az eddigiekben.

Az *áll* ige alábbi jelentésmódosulásai jelzik a folyamat érvényesülését:

1. 'marad (vhol, vkivel)', 'tartózkodik (vhol)'¹⁸

Állanak egy hónapig Spanyolba (PK).

Álltam ott két hétig (PK).

Nincs szerencséd, hogy a feleséged álljon veled (BH).

Ne siessen! Álljon még! (PK)

2. 'lakik'

Nem még állnak blokkba, mert nehéz blokkba állni (BH).

30 évet álltunk mi is ottan (BH).

3. 'fekszik'

Álltam az ágyba (PK).

Feri csak egy hónapot állatt az ágyba (PK).

14 *Dicționarul explicativ al limbii române* (a továbbiakban DEX).

15 <https://frissujsag.ro/a-kozhivatalok-is-unnepi-programra-valtanak>

16 <http://www.szigligeti.ro/hirek/szigligetatarsulat/605?m=0&ev=2022>

17 <http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=search>

18 Az *áll* igének ez a jelentése a moldvai magyar nyelvhasználatban is megjelenik. PÉNTÉK János: *Moldvai magyar tájnyelv szótára*. EME, Kvár, 2016.

Az *áll* ige poliszém jelentésszerkezetének ezek az aktív kétnyelvűségben jelentkező módosulásai valószínűleg román hatásra alakultak ki, hiszen az ekvivalens román ige (*a sta*) hasonló vagy azonos jelentései ismertek.¹⁹ A *sta* ige egy adott jelentésének hatását jelezheti, hogy ugyanabban abban a kódváltásos kontextusban fordul elő a rokon jelentésű magyar és román ige: *Voltam a lábammal kórházba, és gye supărare, mondtam, hogy álljon velem a kórházba, a doktor: cum să stăie cu dumneata? că mi-e urât, nu stau singur aici* ('...hogyan maradjon Önnel? Úgy, hogy utálok, nem maradok itt egyedül' BH). Vázlatosan – a román és magyar ige jelentésstruktúráját leegyszerűsítve – ezt a folyamatot a következőképpen ábrázolhatjuk:

rom. <i>a sta</i>		m. <i>áll</i>		m. nyj. <i>áll</i>
1. megáll 2. van 3. egy helyben van 4. helyben marad 5. marad 6. lakik 7. fekszik ...	→	1. függőleges helyzetben van 2. felfelé magasodik 3. egy helyben van ...	→	1. függőleges 2. felfelé magasodik 3. egy helyben van 4. marad 5. lakik 6. fekszik ...

1. ábra. A *sta* román ige jelentésszerkezetének hatása az *áll* ige jelentésstruktúrájára (a mezősségi kétnyelvűségben)

A jelenség arra enged következtetni, hogy a román *sta* ige több jelentése integrálódott az *áll* ige jelentésszerkezetébe, és ezáltal az ige poliszém szerkezete struktúráisan módosult a regionális nyelvhasználat szintjén. Úgy is mondhatjuk pszicholingvisztikai perspektívában, hogy a kétnyelvű mentális lexikonban a két ige szemantikai jellemzői érintkeztek, a magyar ige összetettsége további jellemzőkkel bővült. Ez nyilvánvalóan rendszeres, intenzív interferencia eredménye.

Hasonló jelenséget látunk a *vesz* ige sajátos jelentésvonatkozásaiban:

1. 'kap' 'keres (pénzt)':²⁰

Vettem egy évig a gyerekpénzt utána (Vi).

...több fizetést *vesz*, mint a fiam (Vi).

Ő minden hónapra *veszi* a milliót (BH).

Egy évbe háromszor *vesz* 12 ezer olyan lire (PK).

¹⁹ Lásd a DEX megfelelő címszavát.

²⁰ Ez a jelentés szintén adatolható a moldvai magyar nyelvjárásban: *Há, honnan vegyem én a pénzt?* (MSz)

- ...**vette** a burszát hamarabb (Mo).
És olyan fizetést vettem, hogy az igazgató kiáltotta, né, a sofőrök többet keresnek (MP).
 2. 'sikerül (vmi)':
*Ha a jó Isten megsegíti, és **veszi** ezeket a vizsgákat, akkor megy* (PK).
*Mondták, hogy akkor kellett már, hogy **vegye** az iskolát, a vizsgát, vajon vette?* (BH)
 ...**vette** a bákot... (BH) (bák 'érettségi' < rom. bac(alaureat) 'ua')
*Igen, igen, s **vette** a bákot, az Isten megsegítette azt is, hogy vette, mert volt probléma...* (MF)
 3. 'fog' (visszaható szerkezetben)
***Veszi** magát s megyen az utcákon erre–arra* (VK).
*Nem az, hogy elmegy dolgozni, mert az egy, de **elveszi** magát, és elmegy, mert ő itten nem tud megélni, mert ő más országba megy* (MP).
***Elvette** magát s elment* (Mo).

Itt valószínűsíthetően a román *a lua* ige összetett jelentésszerkezetének hatását látjuk érvényesülni a mezőiségi kétnyelvű beszélők magyar megnyilatkozásaiban. A köznyelvi beszélő számára furcsának tűnő fogalmi jelentések a román ige jelentésszerkezetének természetes elemei,²¹ és ilyenként nyilvánvaló a jelentésbeli interferencia hatása. A magyar *vesz* igenek ezt a nyelvjárási jelentésszerkezeti módosulását jelzi a 2. ábra.

rom. <i>a lua</i>		m. <i>vesz</i>		m. nyj. <i>vesz</i>
1. megfog 2. eszik, iszik vmit 3. felöltözik 4. kap (pl. pénzt) 5. fog 6. sikerül valami ...	→	1. kézbe fog 2. magába, magához vesz 3. magára ölt ...	→	1. kézbe fog 2. magába, magához vesz 3. magára ölt 4. kap (pl. pénzt) 5. fog 6. sikerül valami ...

2. ábra. Az *a lua* román ige jelentésszerkezetének hatása a *vesz* ige jelentésstruktúrájára (a mezőiségi kétnyelvűségben)

Általánosítva elmondható, hogy a kétnyelvű nyelvjárási beszélők némelykor az alapjelentésében ekvivalens román ige jelentéseit, jelentésszerkezeteit magától érte-

²¹ Lásd a DEX megfelelő címszavát.

tődően alkalmazzák a „szinonim” magyar ige jelentésvonatkozásaiban. Tehát az aktív kétnyelvűségben a két használt nyelv eltérő jelentésszerkezete különbségei csökkennek, a nyelvspecifikus szemantikai határok átjárhatóvá válnak: egy adott lexéma jelentései közvetlenül átvihetők a másik nyelvbe, a vele alapjelentésében ekvivalensnek tekintett szó használatában megjelenhetnek. A megfigyelt jelentésszerkezeti módosulások több adatközlőnél és több településen jelentkeznek, ami a jelentésvonatkozások rendszeres előfordulását jelzi, tehát nem alkalmi interferenciával van dolgunk, és ilyenként ez a folyamat szerves része a mezőségi adatközlők nyelvhasználatának.

A kétnyelvűségben érvényesülő szemantikai interferencia nemcsak az igék poliszém jelentésszerkezetének új jelentésekkel való gyarapodásában, szerkezeti átstrukturálódásában mutatkozik meg. Némelykor bizonyos jelentésjegyek (szémák) elhalványulnak, és ennek következtében a köznyelvi normatudat számára szokatlan szintagmák jelennek meg. A vizsgált *áll* ige használatában megfigyelhető a *láb*on *áll*, *áll láb*on explicit és analitikus kifejezés érvényesülése:

...nem voltam, mert igen sokat kell **álljak** ottan **láb**on (MK).

Nem baj, **állnak láb**on, többet fér (BH).

Nem tudok **láb**on **állani** (FL).

Ez azzal magyarázható, hogy a román ekvivalens ige (*a sta*) jelentésének nem szerves része a ’láb(on)’ jelentéselem. A mezőségi nyelvhasználatban megfigyelt kifejezés nem köznyelvi jellege abban mutatkozik meg, hogy az *áll* ige alapjelentésének meghatározásában rendszerint utalás történik a ’láb(on)’ szémára, amint ezt az ÉrtSz jelzi: „1. <Ember, állat> testsúlyával többé-kevésbé kiegyenesített, függőleges helyzetű lábára nehezede nem mozdul helyéről, egy helyben marad.” Mivel a román *sta* ige alapjelentésében is általánosabb, egyfajta szemantikai kiegyenlítődés történik az igei szémabeli jelentésvizonyok érintkezésében.

Hasonlóképpen az *ül* ige mezőségi jelentéshasználatában elhalványulhat az alapjelentés két meghatározó jegye: a cselekvő alsó testrészére és a függőleges helyzetre való utalás (l. ÉrtSz: *ül*: „1. Ember, némely négylábú állat vmely tárgyon v. felületen> megtámasztott alsó részére, ülepére nehezedik úgy, hogy törzsét többé-kevésbé függőleges helyzetben tartja”):

...sokat kellett **üljek** hanyatt, és kaptam tüdőgyulladást (MK).

Ügy lebénuult, hogy tudja az Isten, hány évig **ült** bénán az ágyban (MK).

...mégis 8 hétig, 8 hétig **ültem** gipszszel (FL).

Nyilvánvaló, hogy ezekben a megnyilatkozásrészletekben az *ül* ige ’fekszik’ jelentésben való alkalmazását az tette lehetővé, hogy a két említett jegye háttérbe szorult a román *sta* ige hatására, hiszen ezekben a megnyilatkozásokban ennek a román ige-nek az általánosabb jelentése érvényesül (’valamilyen helyzetben van’, ’fekszik’ stb.).

ÖSSZEGZÉS

Az elemzésből kiderül, hogy a kétnyelvű mezősegi beszélők nyelvhasználatában intenzíven érvényesül a közvetett román nyelvi hatás. Ez tükörfordítások és jelentéskölcsönzések, valamint jelentésszerkezet-módosulások formájában nyilvánul meg, és a jelenségek nem is válnak el határozottan egymástól minden esetben. Sőt, kialakulásukban és használatukban egyfajta folyamatjelleg figyelhető meg. A tükörfordítást követi a jelentéskölcsönzés, ennek többszörös hatása pedig módosulást idéz elő az egyes szavak jelentésszerkezetében. Az aktív kétnyelvűség, a kétnyelvű mentális lexikon állandó együttes használata módosíthatja az egyes szavak jelentésszerkezetét. Az eddig feldolgozott adatok azt jelzik, hogy az igék körében a leggyakoribb a jelentésstruktúrák érintkezése. Az elemzés – közvetve – a kétnyelvű mentális lexikon működésének bizonyos aspektusait is körvonalazza.

THE INDIRECT INFLUENCE OF THE ROMANIAN LANGUAGE AND SEMANTIC INTERFERENCE IN THE USE OF THE HUNGARIAN LANGUAGE BY SPEAKERS FROM THE TRANSYLVANIAN PLAIN

Keywords: linguistic contacts; semantic interference; lexical and grammatical calques; polysemy restructuring

The study is based on a sociolinguistic survey conducted in the Hungarian language of the Transylvanian Plain in 14 villages with 60 bilingual respondents. The analysis of the unstructured interviews shows that the influence of the Romanian language, in addition to the direct influences described in the literature, also manifests itself indirectly through the creation of lexical and grammatical calques. The interpretation of semantic interference phenomena presents in detail a less studied and analysed phenomenon: the restructuring of polysemantic relations of some Hungarian verbs following the influence of Romanian equivalent verbs. This complex contact manifests itself in a systematic way in the speech of several bilinguals from different villages. The issues analysed can be generalised to a certain extent, and show us some aspects of how the bilingual mental lexicon works.

INFLUENȚA INDIRECTĂ A LIMBII ROMÂNE ȘI INTERFERENȚA
SEMANTICĂ ÎN UTILIZAREA LIMBII MAGHIARE DE CĂTRE
VORBITORII DIN CÂMPIA TRANSILVANIEI

Cuvinte-cheie: *contacte lingvistice; interferențe semantice; calcuri lexicale și gramaticale; restructurarea polisemiei*

Studiul se bazează pe o cercetare sociolingvistică efectuată în graiul maghiar din Câmpia Transilvaniei în 14 sate cu 60 de respondenți bilingvi. Analiza interviurilor nestructurate ne arată faptul că influența limbii române alături de influențe directe descrise în literatura de specialitate, se manifestă și în mod indirect prin crearea calcurilor lexicale și gramaticale. Interpretarea fenomenelor de interferențe semantice prezintă în detaliu un fenomen mai puțin studiat și analizat: restructurarea relațiilor polisemantice a unor verbe maghiare în urma influențelor verbelor echivalente din română. Acest contact complex se manifestă într-un mod sistematic în vorbirea mai multor persoane bilingve din diferite sate. Problemele analizate pot fi generalizate într-o anumită măsură, și ne arată unele aspecte ale modului de funcționare al lexicului mental bilingv.